

Un resum d'aquest text fou llegit en les Jornades europees del patrimoni, en honor de Josep Sebastià Pons, celebrades el dissabte 21 de setembre de 2024, a l'Ajuntament d'Illa (Rosselló)

Itineraris

Em primer lloc em cal felicitar a Miquela Valls i a Eusebi Ayensa per la confecció d'aquest esplèndid itinerari, treballat a consciència, molt didàctic, atractiu de llegir, precís en l'anotació. Es nota que han trepitjat el territori, han picat molta pedra, que aquest no només és un projecte llibresc, puat des del laboratori dels llibres i de les edicions. També em cal regraciar les institucions catalanes i rosselloneses que han fet possible aquesta iniciativa, a edicions Cal·lígraf de Figueres per la cura que han tingut en la maquetació i edició d'aquest llibre detallista i minucios.

Literatura i territoris

El relat, els lligams de la literatura amb el territori, a voltes més potents que els paisatges reals, funciona com si fóssim davant d'una finestra oberta des de la qual albirem una realitat física, humana que sovint per la seva profunditat ens és infinita com aquella composició de Leopardi. Com que Pons, a més d'un bon caminador, era un bon aquarel·lista, dominava també els pinzells de l'expressió, el matís, en un llenguatge pulcre i precís que de vegades no acaba d'agradar a lector dels Principat per algun dialectalisme, arcaisme, gal·licisme, mot fronterer, una sintaxi no del tot ortodoxa. La ploma d'aquest pintor és però excelsa. Zhu Ruoji, pintor xinès més conegut per Shitao (1642-1707) afirmava que escriure és pintar i pintar és escriure. Dit sigui tot, soc conscient que, a voltes, la coloració rossellonesa, mallorquina o valenciana en textos diversos, no acaba d'agradar a lectors primfilats. El català francès pot tenir els mateixos defectes que el català espanyol.

Son d'agrair les nombroses fotografies, els mapes, els àudios, les il·lustracions. Podríem parlar una biografia feta a través de les passejades del poeta i pintor que donen fe d'un patrimoni natural i cultural transfronterer considerable. Tot són paisatges històrics i personals des d'on es va formar i va bastir la seva extensa obra (poesia, narrativa, assaig, etc.). La prosa del *Llibre de les set sivelles* (1956), per exemple, és admirable, elegant. Ens cal freqüentar encara més aquest patrimoni natural i cultural. El Rosselló és una província petita, una part de la qual era molt muntanyosa, que abans humanament era poc poblada, més unitària. Catalunya i el Rosselló constituïen una entitat espiritual, avui molt diluïda, amb unes arrels comunes. Cal que reforcem la consciència d'aquest territori, aquesta memòria fragmentada. Pons en va fer un ús extens d'aquest llegat, el va treballar a consciència. Per damunt de tot hi privava la búsqueda de la bellesa.

J. S. Pons i la cultura de la tradició

Josep Sebastià Pons (Illa, 1886 - 1962), poeta, narrador, autor dramàtic, una de les figures més destacades de la literatura nord-catalana del segle xx, també de la literatura catalana de tots els temps, continua essent encara un autor prou desconegut a les dues vessants de les Alberes. Encara que adscrit al postsimbolisme, un corrent poètic que es va crear a Catalunya entre els anys 20 i 30 del segle passat, és una etiqueta que potser caldria revisar. Segons Joan Triadú, la seva poesia té un deix romàntic perquè assimilava aquesta tradició de cantar la mare terra, la seva ànima ancestral. Pons, però, és un poeta isolat, poc retòric, que assimila i viu, es forma en la cultura francesa, que accepta el destí de les coses. En el fons la vida és abstracta i profunda, encara que a la seva obra ho hi hagi cap secret de metafísica original i elevat, llevat potser del poema existencial *La Faula d'Orfeu*. A més d'interessar-se pel sentiment de la natura, per les fades, les encantades, els traginers, les padrines endolades amb davantal i el mocador al cap, els oratoris i els aplecs, les fonts, canta el pas del temps, la pèrdua de la seva estimada Helena. Llavors la interacció de l'home amb la natura i l'entorn era molt més poderosa que ara.

Eduard Valentí i Fiol en el seu llibre *Els clàssics i la literatura catalana moderna* (1973) es preguntava sobre el significat que tenia el mot tradició: «La tradició sol definir-se des del seu punt de partença, com a transmissió d'un dipòsit. És possible també de definir-la des d'un altre punt de vista: com una instància a què apel·la un grup ètnic o social per justificar-se ell mateix, o l'actitud que adopta, o la situació en què es troba, o els interessos que el mouen. Des d'aquest angle, la tradició apareix més aviat com una invenció, en el doble sentit d'aquest mot: com una troballa d'una cosa que ja prèviament existia, o com una interpretació del present en funció del passat».

Pons coneixia la tradició catalana, formes de vides mil·lenàries en comunió en la natura que reinterpreta a la seva manera amb una consciència exacta del llenguatge. Se sabia de cor el cançoner transmès oralment, descobreix *Canigó* de Verdaguer, la seva obra més elegíaca, com es podia jugar amb la ductilitat del català, el Maragall de les veus de la terra, la geografia dels pobles. La renaixença rossellonesa era minsas, sense abast social, anava més de mig segle endarrerida que la del Principat. Del *Cant Espiritual* de Maragall, provenen potser aquests versos de Pons:

Crist, és hermós el nostre món,
té el nostre món hores divines!
Per què en tot front hi ha sempre espines
Quan jo tinc roses en mon front? (“Davant del Crist”).

Pons sentia també una certa admiració per Pere Talrich (1810-1888), autor de *Records del Rosselló* (1887), per Pierre Courtais, mestre de Portvendres, que havia recollit per encàrrec de Milà i Fontanals cançons populars rosselloneses. Courtais, conegut com *l'Homero rossellonès*, referint-se a la llengua catalana afirmava: “*En un camí desert, mal nivelat, polsós. / Desde un molt llarch temps, dormia un diamant*”. Calia polir aquesta pedra que sembla tosca, coberta de fang. Però, poca cosa més.... El diamant és un mineral molt dur, que costava polir, i en una regió perifèrica de França encara més. Entre 1800 i 1870 van sortir publicades al Rosselló una trentena de llibres en català.

N'hi ha poquíssims, tres o quatre, que no pertanyin a la temàtica religiosa. Magres antecedents, pobre collita per a un home de lletres, culte, professor universitari, profund coneixedor de la literatura francesa i espanyola, la catalana dels segles XVI i XVII, que aspirava a escriure una obra duradora, ambiciosa, de valors universals, amb voluntat de ser un artista constant, estrictament clàssic.

Per acostar-nos al concepte de la tradició rossellonesa, només heu de llegir la poesia catalana de l'Ermità de Cabrenys, llegida en la inauguració de l'estàtua de la "Tradició Catalana", de Gustave Violet (1873-1952) instal·lada a la sala de casaments de l'Hotel de Vila de Perpinyà en 1910. La vella, vestida de negre i endolada, el cap cobert per un mocador, representava els valors rebuts, la majoria esmicolats, sobre els quals calia avançar, insistir i perfeccionar. Emili Boix o Émile Théodore Boix dit L'Ermità de Cabrenys o Cabrenç (Illa, 1862 —1922) poeta nord-català que feia de metge a París denunciava, entre altres fets, l'estat en què llavors es trobava la nostra llengua i cultura, en un moment de canvis profunds en la societat rossellonesa, amb la crisi vitícola de 1907. «Lo geni català» al Rosselló feia aigües per tot arreu:

«S'ouhen cants forasters; no refila'l *Pardal*,
Montanyas regaladas?..... Cansó escarnida.
Pastorellets no salten la nit de Nadal
[...]

Qui'n sap de català, la llengua tan hermosa?
0! parlar sant dels vells, que per sempre t'has mort?

Dels fills nostres, los fills t'han posat una llosa;
llur llengua no és catalana: es parlar bort!»

(L'àvia dins «Le Cri Catalan», 9-7-1910)

L'any 1908, Pons publica a Perpinyà els *Goigs en alabansa de sant Maurici, del qual les relíquies se veneran en son ermitatge que es troba entre mitx de ciurós i castanyers, en lo terme d'Illa*. Aquest home de lletres que volia fer carrera, se'n va adonar, però, que no podia seguir per aquest camí, que calia anar més enllà d'escriure goigs i poesies innocents sobre el terror. Els goigs anaven dedicats a mossèn Bonafont [pseudònim. Pastorellet de la Vall d'Arles] El Soler, 1854- Illa, 1935, admirador de Verdaguer, autor, entre d'altres, de *Garbera Catalana* (1884), una antologia de poesia rossellonesa. Pons va tenir en mossèn Bonafont un dels primers mestres. Louis Charles Prat, filòsof, deixeble de Charles Renouvier un altre.

Aquest mateix any de 1908 Jean Amade (1878-1949), professor a la Universitat de Montepeller, va publicar l'*Anthologie catalane* [rossellonesa] que dona fe de la riquesa de materials, de l'iceberg rossellonès, poc conegut. Amade, que creia en la concepció regionalista de la cultura, fou un dels fundadors de la Societat d'Estudis Catalans. Les anomenades llengües regionals eren instruments de comunicació oral, però mancades de qualsevol cobertura oficial, que vivien al marge dels estaments oficials (premsa, justícia, ensenyament, etc.).

Els llocs tenen memòria, en son els ingredients principals

Pons que tenia set dels grans clàssics, assaja i aconsegueix de saltar la tanca d'aquesta tradició particular, sense un codi ortogràfic precís, rebuda per ambient — llavors als pobles gairebé tothom parlava en català,— encara que la cultura catalana i en català, a l'ombra de l'oficial i única, gairebé era inexistent. No es tractava de liquidar el passat, sinó de reorientar les seves arrels, de reinventar-se. El desequilibri de poders era evident. Trobava pobre, per dialectal, la literatura que llavors s'hi feia, mancada de rigor, d'interès. La poca cultura rossellonesa que hi havia era en mans de clergues escriptors. El folklore era la salvaguarda de la llengua, al costat dels llibres de pietat i altres gèneres tradicionals. Tot i això no es rendeix, lluita per redreçar la situació. Calia superar l'anarquia gramatical, els dialectalismes, la poca ambició en els continguts més enllà de la literatura pietosa. El català literari tenia poca presència. La llengua encara era mig viva per tot, més a muntanya que a la plana, però ningú l'escrivia.

«Jo tenia, doncs, l'ambició d'innovar. Em situava en la confluència de les dues llengües, l'una impetuosa en la seva força, i l'altra en sordina. Si assolia d'imposar a la més feble l'estil i el moviment de la primera, descobriria la meua millor expressió» (*L'ocell tranquil*, pàg. 159).

Aïllat al Rosselló, un territori petit, poc poblat, poc integrat als ambients culturals del Principat, lluita contra la superficialitat, fa possible una continuïtat creadora amb una punta d'irrealitat. El català per a la creació, el francès per l'erudició i les memòries. La seva formació humana i cultural fou francesa. Manté profitosos lligams amb els poetes occitans. Volia moure's per la sensibilitat i el gust, no per una tradició gastada i poc ambiciosa, de poc gruix. No suportava que la rima de la poesia fos dialectal.... Calia sortir d'aquest motlle, trobar una trajectòria pròpia. En la mesura del possible calia treballar per prestigiar la projecció social de la literatura catalana en aquell racó de l'hexàgon, fer-la un xic més universal, en consonància amb la literatura postsimbolista, de primera categoria, que llavors es feia a Catalunya. Es va haver d'armar de paciència, sobretot de saviesa. Pons, cartesià, racionalista, tradicionalista, innova a la seva manera, però s'aparta voluntàriament dels corrents vigents llavors a Catalunya.

Amb la lectura d'aquest volum som capaços de transportar-nos a una altra època, avui ja perillosa quan la gent encara estenia les olives al graner, avesats al dur treball de cada dia. Són records que abans indicaven pertinença. En aquests itineraris, Pons verbalitza uns paisatges beatífics, unes gentes innocents (pagesos, llenyataires, dones de casa, minyones, bosquetans, etc). Llavors no existien els neguits que hi ha ara, els problemes, que n'hi havia i molts, eren ben diferents. La vida, carregada de duresa i limitacions, encara que difícil, era més pausada. La gent i les formes de vida que han format part indèstria de la seva obra, tot ha desaparegut. Arreu hi havia una tradició conservadora i cristiana, un paisatge físic i humà potent, una vida elemental amarada de formes del folklore. Com deia Marià Manent sota l'aparença d'una ruralitat senzilla, la poesia de Pons té una rica i estranya riquesa, anava a dir virgiliana. La seva veu es va buidar per explicar-nos tot allò que va viure i estimar. Pons ve a sembrar-hi alta literatura, natura purificada, sense nus d'artifici, sense un pensament abstracte que la fes pesada.

El llibre és estructurat en capítols. La ruta literària comença a l'Illa Vell, poble carregat d'història, on va néixer el poeta. Passem després del firal al Riberal; Tet enllà; Illa-

Corbera-Illa; Bulès amunt; el territori de l'Aspre amb el Munt Elena; el Vallespir; el Ripollès, la Garrotxa, el Conflent, la Cerdanya; Perpinyà, L'Albera; l'Empordà

Pons i Illa. El neoclassicisme rossellonès

Pons va néixer a Illa, població que també ha donat altres fills il·lustres: l'historiador Francesc Comte (primera meitat del s. XVI - ?, entre 1586 i 1587). Fou notari, historiador i ocasionalment poeta del Rosselló, del segle XVI. El 1586 Comte acabà la seva obra *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*. Pere Fouché (1891-1967), un dels lingüistes rossellonesos més importants, autor de *Morphologie historique du Roussillonais*, director de l'*Institut de Phonétique* de la Universitat de París. Simona Gay (Simona Pons i Trainier, 1898-1969), destacada poeta, folklorista i aquarel·lista, germana de sang i de poesia del nostre autor.

També té interès per nosaltres un altre escriptor nascut a Illa. Simó Salamó (1706-1773) prevere, teòleg. Estudià al poble i obtingué el títol de doctorà en teologia a la Universitat de Tolosa. Fou beneficiari de l'església del seu municipi fins al 1755, quan esdevingué rector de Sant Feliu d'Avall i després d'Òpol (1759-68) i de La Torre d'Elna (1772). Fou autor amb Melcior Gelebert d'Elna d'un llibre en català, *Regla de vida* (mult útil als pobres y al menut poble, y molt saludable als rics y a les persones il·luminades) (1753), que constitueix una obra cabdal de la literatura de l'època i que manifesta la penetració del gust francès en la forma i de l'esperit francès en el fons. Aquesta obra fou completada per l'obra també escrita conjuntament *Manual de càntics que se canten en les missions que se fan en lo bisbat d'Elna* (1755), primer intent d'adaptació del vers alexandrí a la poesia catalana, que mostra la faceta missionera dels ordes religiosos, també bon termòmetre per a mesurar, entre altres coses, la identitat catalana de la feligresia de la Catalunya del Nord, esdevinguda part de França.

Pons i, això és important, estimava el neoclassicisme, s'havia format en la literatura francesa. No porto, ara i aquí, l'exemple del neoclassicisme a l'atzar. L'obra de Salamó, les traduccions de clàssics francesos al català, el coneixement de l'oratòria i els sermons francesos, el papers dels seminaris, la consolidació de l'anomenat grup de Tuïr van ser positius per a al català: en l'expressió de la llengua i de les idees també. Pons defensava una tesi, encara avui controvertida i discutida. La francesització, *l'influence du goût nouveau* marca el progrés de la llengua. La bellesa en l'ordre intel·lectual o en la claredat persuasiva del discurs va afavorir la llengua catalana. En un moment de la seva tesi doctoral afirmava (1929): «*Le goût français allait pénétrer en Roussillon et y précéder la langue elle-même. La llengua francesa deslliurava la catalana des vains ornements qu'elle tenait de l'espagnol [...] C'est avec une confiante docilité que la langue du Roussillon se soumet aux modeles clàssiques*». Això i més ho va posar en relleu a la seva tesi doctoral *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècle* (1929), de propera aparició, traduïda al català, posada al dia. El seu catalanisme cultural, mai no va entrar en col·lisió amb el profund sentiment nacional francès que posseïa.

Pons que fou un escriptor bilingüe escrigué en català obra poètica considerable. També va conrear el teatre poètic líric, amb *La font de l'Albera* (1922), *Amor de pardal* (1923), *El singlar* (1923) i *Misteri de Sant Pere Ursèol* (1952), amb la col·laboració de compositors de primer ordre com Enric Morera o Pau Casals. En l'àmbit de la prosa destaquen el recull de relats i contes del *Llibre de les set sivelles* i l'autobiografia *L'ocell tranquil*, escrita originàriament en francès, traduïda i editada en català per Ramon Folch el 1977.

L'any 1911 va publicar de *Roses i xiprers*, llibre on ja s'hi endevinen unes constants temàtiques que es faran present al llarg de tota la seva obra: l'arrelament i l'alè a la terra i als seus homes, el cant als horts del Riberal, el pas del temps, els cicles de les estacions, les festes tradicionals, l'oblit i el record, l'acomentament retirat, la fidelitat de l'amor cap a la seva dona desapareguda prematurament. Naturalment que el món poètic que dibuixa té altres àrees d'interès sobre les quals no entrarem.

Tot té una forma i un significat

Pons sentia especial atracció per les formes de la poesia popular, pel bestiari. El motiu de l'ocell que representa el poeta. Calia, però, sotmetre l'instint. Com Maragall, a qui deu molt, volia endinsar-se en la realitat, retrobar-se a si mateix, entrar en una comunió autèntica amb la natura. Edmond Brazès, poeta del Vallespir, serà un bon deixeble seu, com també la seva germana: Simona Gay.

Ara disposem d'un llibre de lectura que posa a l'abast del lector episodis de la seva vida lligada a les arts, que el fa accessible amb paraules, fotografies i il·lustracions. És una invitació a llegir o rellegir la seva obra. Llegir és també una manera de viure, d'entendre tot allò que hi ha dessota les paraules. Així podrem reviure, en una llengua treballada, els somnis i els neguits d'una col·lectivitat molt esmicolada:

«Tot és igual. La vida és satisfeta.
Hauré prou vist la fruita per collir.
L'amor m'ha prou donat dins l'herba neta
l'oblit dels braços per dormir» (“Tot és igual” de *Cantilena*)

Aprofiteu per llegir-la. Aquesta guia és una excel·lent porta d'entrada a la seva obra, a la seva ment, a un racó d'una ànima humana que posseïa un imaginari molt ric. A voltes tenim la convicció que el paisatge era ell.